

Významné krajinné prvky v nařízení o obnově přírody

Věnováno Václavu Petříčkovi a Igoru Míchalovi

Pavel Pešout

Významné krajinné prvky jsou na území České republiky systematicky mapovány od poloviny sedmdesátých let minulého století. Stejně dlouho trvá úsilí o jejich respektování v územním plánování a hospodářském využívání s cílem zajištění ekologické stability krajiny.¹ Po roce 1992, kdy se ochrana významných krajinných prvků propadla do legislativy, tvoří rozhodování o zamýšlených zásazích a využití těchto území jednu

z nejrozsáhlejších agend orgánů ochrany přírody. Přesto dosud bolestně chybí prováděcí předpis stanovující podrobnosti ochrany významných krajinných prvků. Aktuálně připravovaný národní plán obnovy přírody se významně zaměřuje na krajinu mimo zvláště chráněná území. Institut významných krajinných prvků představuje spolu se změnou paradigmatu při vytváření územního systému ekologické krajiny a s naplněním konceptu ekologicky významných prvků na zemědělské půdě rozumný základ pro plnění cílů nařízení Evropské unie o obnově přírody. Tato skutečnost se již odráží v akčním plánu strategie ochrany biologické rozmanitosti.

¹ V polovině sedmdesátých let minulého století vydal Státní ústav pro územní plánování (TERPLAN) tzv. „Územní průmět významných prvků krajiny“. Šlo o objemný tisk se soupisem prvků vydaný pro každý kraj (např. pro Hl. m. Prahu a Středočeský kraj jde o publikaci o 800 stranách [Kubín *et al.* 1975]). Původní myšlenka VKP tedy pochází ze sféry územního plánování, až v osmdesátých letech přešla do gesce státní památkové péče a ochrany přírody a byla podrobněji rozpracována vč. mapování (Míchal & Petříček 1988b).

Obr. 1: VKP niva toku a tok jsou často součástí kostry intravilánové zeleně, jádrové části se většinou rovnají nezastavěným částem těchto VKP ex lege. Na snímku říčka Rokyta v Praze a její niva po revitalizaci. Foto Pavel Pešout

Významné krajinné prvky (VKP) představují ekologicky, geomorfologicky nebo esteticky hodnotné části krajiny, které utváří její vzhled a udržují její stabilitu. Všechny lesy, rašeliniště, vodní toky a jejich nivy, rybníky a jezera bez ohledu na jejich rozlohu, složení či aktuální hodnotu zákon o ochraně přírody a krajiny č. 114/1992 Sb. (ZOPK) řadí mezi VKP chráněné *ex lege*. Zákon tyto tzv. „VKP ze zákona“ blíže nedefinuje. Nicméně judikatura dlouhodobě zastává přístup, podle něž je pojem VKP třeba vykládat extenzivně (Vomáčka a kol. 2018), tedy vnímat a vymezovat VKP jako soubor všech částí ekosystémů, které ho utváří. Přičemž ekosystém ZOPK definuje jako funkční, v prostoru a čase se vyvíjející soustavu živých organismů a jejich neživého prostředí, které se navzájem ovlivňují a propojují výměnou látek, tokem energie a předáváním informací. Vymezování VKP jako funkčně propojeného celku je blízká i definice souvisejících pojmů ve složkových zákonech (o rybářství, lesního a vodního). Dodržování funkčního vymezení však má své limity. Příkladem neúplné konzistence s funkčním pojetím vymezení VKP les je právní úprava samotného ZOPK v jiné části, a to v oblasti ochrany dřevin rostoucích mimo les. Zde se totiž lesem rozumí pozemky sloužící k plnění funkce lesa (dle lesního zákona).

VKP zůstávají jednou z nejdůležitějších částí ekologické sítě v České republice, tvoří spolu s chráněnými územími většinu biocenter a spolu s krajinnými prvky na zemědělské půdě (tzv. ekologicky významnými prvky /cf. Pešout 2024a) většinu biokoridorů či nášlapných kamenů (Pešout & Hošek 2012). VKP jsou důležité i pro uchování obrazu naší krajiny (např. Pokorná & Šťastná 2018).

Ekostabilizační funkce VKP

VKP jsou dle ZOPK chráněny před poškozením a ničením a využívají se pouze tak, aby nebyla narušena jejich obnova a nedošlo k ohrožení nebo oslabení jejich ekologicko-stabilizační funkce. Pro praxi je nutno identifikovat, co se rozumí ekologickou stabilitou, jaké má VKP ekostabilizační funkce a co je, či může být, jejich ohrožením či oslabením.

V české ochraně přírody je pojem **ekologická stabilita** zaužívaný zejména díky jeho aplikaci v ZOPK a definici v zákoně o životním prostředí č. 17/1992 Sb.: „*Ekologická stabilita je schopnost ekosystému vyrovnávat změny způsobené vnějšími činiteli a zachovávat své přirozené*

Obr. 2: Vorlínské údolí navazující na vlašský zámek představuje refugium pro páchníka hnědého a řadu dalších saproxylických druhů brouků a dalších organismů vázaných na staré stromy. S cílem zachování biodiverzity je upraveno lesní hospodaření po dohodě s vlastníky (město, Lesy ČR s.p.). Údolí tvoří tři VKP *ex lege*: tok Vorlína, jeho niva a les na úbočích. Jádrové části se v tomto případě rovnají celým plochám VKP tok a VKP niva a většině plochy VKP les. Foto Pavel Pešout

vlastnosti a funkce.“ V teorii ekosystémové ekologie je pojem ekologická stabilita s. s. překonaný, protože příroda je stále ve stavu dynamických změn. Ve vědeckých základech i v praxi ochrany přírody vnímáme legislativní pojem ekologická stabilita jako zdraví ekosystémů a jejich integritu, jejich rezistenci – odolnost a rezilienci – schopnost zotavení (Levin 2011, Kovář 2012, Plesník 2012, 2020, 2023, Petříček & Plesník 2012, Wurtzebach & Schultz 2016, Sabo *et al.* 2020, Giraudoux 2022, Hernández-Blanco *et al.* 2022, Karr *et al.* 2022).

Mezi **ekologicko-stabilizační funkce** VKP patří různé regulační funkce (ekosystémové služby) podle typu prvku (regulace odtoku vody a prevence eroze, tlumení povodní, samočistící procesy apod.) a funkce uchování biodiverzity se všemi jejími přínosy vč. zajištění opylování. Biodiverzitní ekostabilizační funkce spočívá v poskytování biotopu pro druhy a jejich společenstva charakteristické pro stanoviště či jejich mozaiku (druhovou a stanovištní diverzitu), které daný VKP utváří. Dále jsou VKP jako součást systému ekologické stability důležité pro udržení či zlepšení propojenosti (konektivity) krajiny pro organismy, zvláště při dotváření sítě

na bioekologickém přístupu (Hlaváč & Pešout 2017; Kosejk & Truhlářská 2025), které je jedním z důležitých opatření vládou přijatého akčního plánu strategie ochrany biologické rozmanitosti ČR na období 2026–2030 (Pešout 2025).

ZOPK poskytuje návod, jak přistupovat k **hodnocení ekologicko-stabilizační funkce (funkcí)** VKP, když od systému ekologické stability (jehož jsou s. l. VKP nedílnou součástí) očekává „*uchování a reprodukci přírodního bohatství, příznivé působení na okolní méně stabilní (rozuměj ekologicky labilní, Míchal 1994) části krajiny a vytvoření základů pro mnohostranné využívání krajiny*“. Je tedy zjevné, že nejprve je třeba určit, jaký význam má konkrétní VKP pro okolní krajinu. Tento přístup potvrzuje i dosavadní judikatura (Vomáčka *et al.* 2018). Přitom je nezbytné uvažovat i potenciál hodnoceného VKP (Petříček & Plesník 2012). Dalším důležitým postupem, který by při hodnocení funkcí VKP měl být dodržen, je oddělení kvantifikace úrovně rezistence a rezilience jako dvou na sebe sice navazujících, ale časově a prostorově oddělených složek stability, resp. zdraví, protože vysoká či nízká úroveň jedné z nich nemusí znamenat

Obr. 3: Ochranné lesy v kaňonech řek se skalními výchozy a sutěmi, se střídajícími se zastíněnými a osluněnými polohami, patří k přírodovědně velmi cenným. Často tvoří skladebné části územního systému ekologické stability. Na fotografii údolí řeky Sázavy u Ratají nad Sázavou. Foto Pavel Pešout

nižší úroveň fungování VKP. Například přírodě blízký les se vyznačuje vysokým stupněm rezistence a nízkou reziliencí, v případě polního mokřadu je tomu naopak.

AOPK ČR a různé odborné organizace a akademické instituce zpracovaly řadu metodických podkladů pro vymezování a ochranu VKP, které se setkaly s různou mírou oborové shody. Vybrané z nich MŽP publikovalo v rámci metodické podpory zajištění státní správy vč. několika výkladů.² K ochraně VKP existuje také bohatá zkušenost z rozhodovací praxe a judikatura (stanovisko k zásahu do

VKP patří k nejčastějším aktům vydávaným orgány ochrany přírody, Vomáčka *et al.* 2018). Přesto v územně-plánovací praxi a v ochraně přírody a krajiny citelně chybí prováděcí předpis k podrobnostem vymezování a ochrany VKP, který ZOPK předpokládá od doby jeho přijetí v r. 1992 (Petříček 2022).

Vedle vymezení území VKP, identifikace jednotlivých ekostabilizačních funkcí a vyjádření jejich významu je třeba správně provést **posouzení vlivu zamýšlené činnosti**, která by mohla VKP zničit či poškodit nebo oslabit či ohrozit jeho funkce. Při tom je jistě nejdůležitější rozlišení, které možné vlivy představují (a v jaké míře) zásahy (disturbanci) potřebné k uchování či obnově procesů, funkcí a služeb. Ostatně i ZOPK se v případě VKP nespokojil pouze se „statickou ochranou“ VKP, ale podmiňuje jejich využívání uchováním schopností (nenarušením) jejich obnovy.

Vnitřní heterogenita VKP

Další podstatnou skutečností, kterou je třeba brát v úvahu při posuzování vlivu zamýšlené činnosti na VKP, je vnitřní heterogenita prvku,

kteřá je v určité míře vždy přítomná.³ VKP často představují rozlehlá území, jejichž jednotlivé části se na plnění výše uvedených funkcí (zejména biodiverzity) podílí různou měrou. Platí to hlavně v případě VKP *ex lege* (les, niva ad.). Tato skutečnost by měla být zohledněna při hodnocení záměrů a nastavování vhodného způsobu hospodaření či péče o VKP. Správa VKP by tedy měla být diferencovaná tak, aby na jedné straně nedocházelo k ohrožení nebo oslabení jejich ekologicko-stabilizační funkce a na druhé straně nedocházelo neodůvodněně k omezování jejich využívání. Zvláště VKP typu les, rybník či niva vodního toku jsou v naprosté většině aktivně obhospodařovány a šetrné hospodaření zajišťuje i uchování jejich biodiverzity a dalších ekostabilizačních funkcí (ZOPK ostatně obhospodařování území VKP přímo předpokládá).

V rámci rozsáhlé praxe ochrany přírody se k ochraně VKP (více či méně vědomě) diferencovaně již dávno přistupuje. Orgány ochrany přírody většinou posuzují činnosti či zásahy v konkrétní části prvku, vyhodnocují, jak se tato část podílí na celkové funkci (funkcích) VKP a jak ji může posuzovaný záměr ovlivnit. V důsledku se tak vyjadřují ke konkrétním částem VKP odlišně (např. k umístění stavby v již zastavěné a nezastavitelné části nivy vodního toku).

Vymezení jádrových částí VKP

Pro zvýšení předvídatelnosti a sjednocení výkonu státní správy a pro zvýšení informovanosti hospodařících subjektů a transparentnosti rozhodování ochrany přírody a krajiny je potřebné ustálit pravidla pro podrobné vymezení VKP vč. jejich vnitřní diferenciací. Pro plnění cílů nařízení EU o obnově přírody (Pešout & Šíma 2022) je důležité zejména vylíčení ploch prvků plnicích biodiverzity funkcí, tzv. jádrových částí.⁴ První návrhy metodického přístupu již vznikají. Například v rámci výzkumného projektu „Praktické nástroje pro plánování a ochranu VKP údolní niva“ byla vyvinuta metodika podrobného vymezování niv, jejíž součástí je i rozlišení

2 Například VKP ze zákona „vodní tok“ je podle metodického doporučení MŽP třeba vnímat „především jako vodní ekosystém, který zahrnuje biotickou a abiotickou složku ovlivňovanou dynamickými procesy – kolísáním průtoků, transportem a akumulací splavenin apod. ... Ekosystém vázaný na vodní tok tvoří tekoucí voda (trvale nebo po část roku), koryto vymezené břehovými hranami a veškerá biota na vodu a koryto vázaná. Součástí vodního toku tedy mohou být i porosty dřevin rostoucí v korytě až po břehovou čáru. Ekologicko-stabilizační funkce vodního toku jsou do značné míry vázány na jeho hydromorfologický stav. Lze konstatovat, že stav vodního toku v daném úseku je tím příznivější, čím více se blíží stavu přirozenému. Kritériem příznivého morfologického stavu vodního toku je přirozenost tvarů a rozměrů koryt, charakteristik proudění a splaveninového režimu...“ (MŽP 2025).

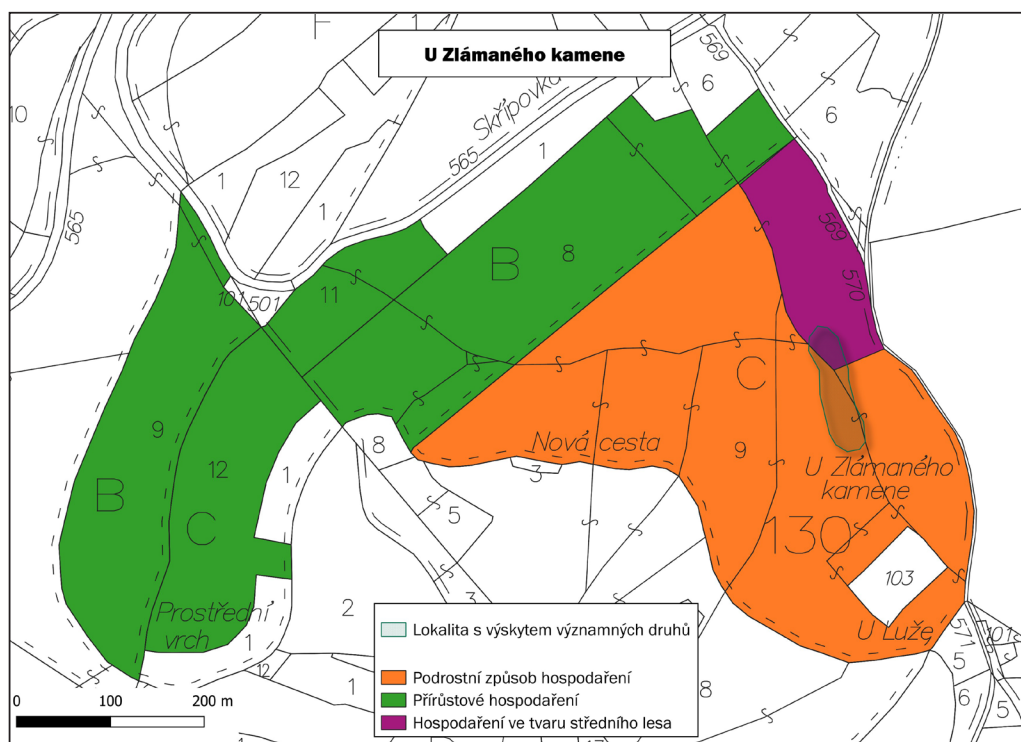
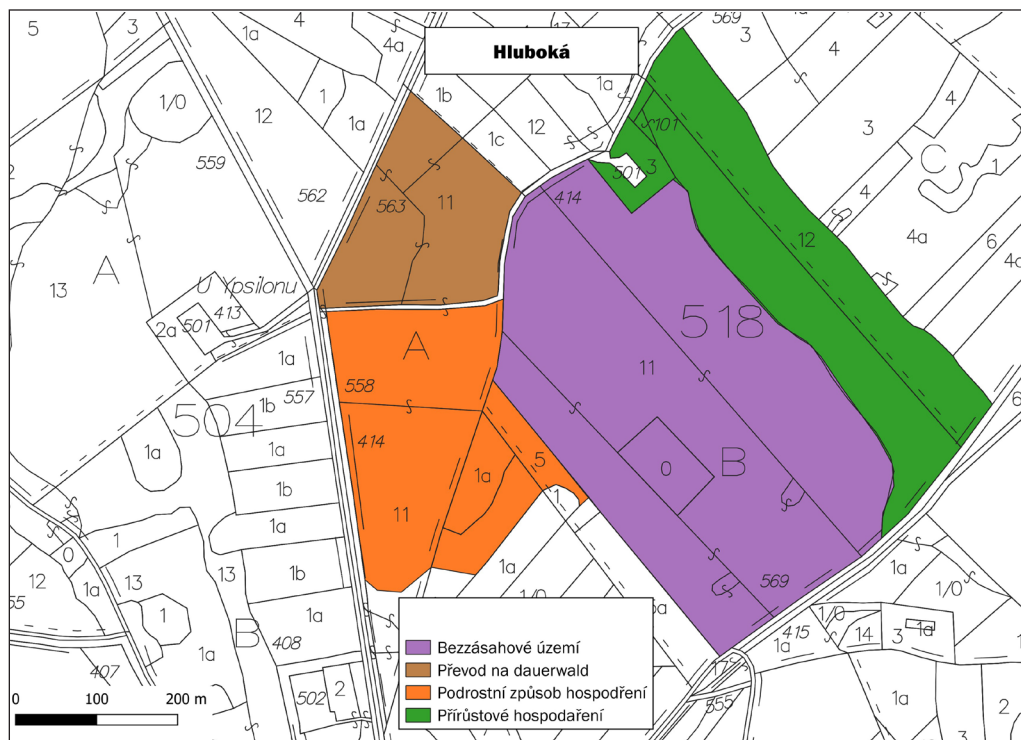
3 Nižší míru entropie mohou vykazovat registrované VKP, které jsou vymezeny expertně a zpravidla kopírují hranici homogenního fenoménu, který je předmětem registrace (mokřad, skupina dřevin, lom, skála apod.).

4 Vymezovat jádrové zóny VKP podle nové metodiky založené na přítomnosti přírodních biotopů a zajistit pro ně efektivní, odstupňovanou ochranu a péči podle kvality a významu jednotlivých částí VKP je proto jedním z opatření obsažených v akčním plánu strategie ochrany biodiverzity (Pešout 2025).

ploch z hlediska poskytování funkcí (Hošek et. al. 2024). Jednou z nejdůležitějších nívních funkcí jsou tlumivé rozlivy povodní podporující procesy zadržování splavenin, živin i polutantů, sedimentaci splaveného materiálu a vzniku půd nebo samočištění povrchové vody. Nivy jsou důležitou součástí protipovodňové ochrany. Navržená metodika členění území VKP niva dle vhodnosti tyto funkce naplňovat. A podobně metodika obsahuje postup pro vymezení tzv. „ekologicky hodnotných segmentů niv“ (v zásadě tvoří podmnožinu předchozí kategorie) postavený na výstupech z vrstvy mapování biotopů AOPK ČR. Tyto segmenty zajišťují přežívání populací na nivě vázaných druhů a nívních společenstev a představují zdroj diaspor pro části VKP určené k ekologické obnově i pro okolní méně stabilní/zdravou krajinu. Při vymezování jádrových částí VKP se přihlíží k tomu, jakou funkci daný VKP plní v rámci sítě ekologické stability, a to i v duchu judikatury⁵.

Vymezení jádrových částí VKP usnadní správné nastavení péče. Také v tomto již existují první vlaštovky. Příkladem může být dohoda o diferencovaném lesním hospodaření ve VKP Ždánický les (Pešout 2024b). Zde byly na základě dat AOPK ČR a s přihlédnutím k hospodářskému využití v rámci přípravy nového lesního hospodářského plánu vymezeny jádrové části VKP ve dvou kategoriích podle způsobu hospodaření (viz obr. 4). Zajímavý je také související záměr státního podniku Lesy ČR ekonomicky využít dohodnutou změnu typu lesního hospodaření ve Ždánickém lese v oblasti obchodu s uhlíkovými kredity.

Pro vymezení jádrových částí VKP, které jsou nositelkami biodiverzity funkce daného VKP na základě kvality přírodního prostředí a potenciálu obnovy, se nabízí využít indikativně vrstvu mapování biotopů AOPK ČR a podpůrně Nálezovou databázi ochrany přírody. Může jít o různě velké plochy, ale i o drobné plošky v řádu desítek metrů čtverečních (lokality ohrožených druhů, prameniště, významné biotopové stromy apod.). V konkrétním případě bude třeba vždy ověřit aktuální stav, protože informace z vrstvy mapování biotopů může být zastaralá (periodicita mapování je obvykle 12 let) nebo nepřesná (případná chyba mapovatele). Na základě vyhodnocení lze nastavit cíl péče o konkrétní jádrovou část VKP, která by měla zajistit nezhoršování či zlepšování kvalit

Obr. 4: Jako podklad pro lesní hospodářský plán v území VKP Ždánický les byly vymezeny jádrové části VKP na základě analýzy mapování biotopů, nálezové databáze ochrany přírody, údajů v LHP o stáří a druhovém složení porostů a po ověření aktuálního stavu v terénu. V každé jednotlivé jádrové části byl v dohodě s Lesy ČR, s. p., stanoven cílový stav přítomných biotopů a model hospodaření vhodný k jeho dosažení či udržení (maloplošné podrostní hospodářství, Dauerwald, přechodový Dauerwald, průřostové hospodářství, střední les, pasečné hospodářství, bezzásahové porosty). Část ploch bylo navrženo k smluvní územní ochraně. Vymezené jádrové části tvoří přibližně pětinu plochy VKP Ždánický les. Jako ukázkou zde publikujeme dvě z nich vč. vyznačení dohodnutých forem hospodaření. Originál Vladan Riedl

⁵ Například rozsudek Krajského soudu v Praze č. 46 A 50/2014-54 ze dne 31. 5. 2016.

Obr. 5: Jádrové části VKP mohou tvořit i malé plochy s výskytem cenných druhů. Na snímku lokalita dřípky horské v komplexu rozsáhlých smrkových monokultur v polesí Jizbice. Lesní hospodaření (Lesy ČR, s.p., LZ Konopiště) zde dlouhodobě tuto lokalitu respektuje. Foto Pavel Pešout

Obr. 6: Lomy, pískovny, hliníky a další místa v minulosti narušená těžbou surovin představují dnes v krajině ostrovy biodiverzity a často jde o registrované VKP. Mohou být také součástí pozemků sloužících pro plnění funkce lesa, pak se nabízí k vymezení jako jádrové části VKP. Na snímku vápencový lom v lese Jinošov u Vlašimi, který je mimořádně cennou lokalitou pro obojživelníky. Hospodaření je zde upravenou dohodou mezi vlastníkem a ČSOP. Foto Pavel Pešout

zastoupených biotopů či jejich obnovu. Tento postup byl již vyzkoušen v případě výše zmíněného vymezení jádrových zón ve VKP Ždánický les. Zatímco u některých typů VKP bude vymezení jádrových zón na základě kvality přírodního prostředí v čase relativně neměnné (např. VKP rašeliniště, jezero a registrované VKP), u jiných je předpoklad postupného zvětšování jádrových zón, tedy zvyšování zastoupení přírodě blízkých biotopů (v některých případech až do úrovně celé plochy VKP [např. VKP vodní tok]). Často bude také docházet k posunům jádrových částí v rámci jednoho VKP při zohledňování hospodářských zájmů, samozřejmě vždy za podmínky zachování ekostabilizační funkce a schopnosti obnovy VKP jako celku: typicky v případě VKP les, kde vývoj bude vždy dynamický, zejména pak v případě drobných ploch (Hošek *et al.* 2025).

Správné nastavení ochrany a diferencované péče o VKP v místech překryvu se skladebnými částmi územního systému ekologické stability (zejména pak biocentry) přispívá k zajištění ekologické stability, resp. zdraví krajiny a současně také k naplnění cíle vytvoření celoevropské ekologické sítě, která předpokládá existenci *core areas* – jádrových území (Plesník 2012a).

Bude vyhláška k VKP?

Kromě již zmíněného chybějícího prováděcího předpisu ZOPK k podrobnostem vymezení a ochrany VKP a metodiky k vymezení jádrových částí VKP (vč. zajištění diferencované péče) je potřebné v zájmu zajištění transparentnosti a předvídatelnosti státní správy zavést evidenci registrovaných VKP a jejich zobrazování ve formě účelových prvků v Registru územní identifikace, adres a nemovitostí. I tento krok bude vyžadovat legislativní úpravu.

Je zjevné, že legislativním ukotvením institutu VKP spolu s územním systémem ekologické stability v devadesátých letech autoři ZOPK předběhli dobu. V souvislosti s plněním nařízení EU o obnově přírody se snad nyní, po více než třiceti letech, podaří přijmout potřebnou prováděcí legislativu a zajistit adekvátní metodickou a datovou podporu tohoto důležitého nástroje v péči o přírodu a krajinu. ■

Seznam literatury najdete na www.casopis.ochranaprirody.cz